

Ideologia

– erityisesti venäläinen

Oliko neuvostoideologialla mitään todellista merkitystä? Tähän kysymykseen on vastattu hyvin eri tavoin. On tutkijoita – kuten edesmennyt Thomas Parland – jotka näkevät neuvostoideologian vain silmänlumeena. Kommunismin taustalla todellisena voimana vaikutti venäläinen suurvaltasovinismi ja siihen liittyvät valtopoliittiset intressit. Monet taas ajattelevat edelleen, että Neuvostoliiton yhteiskunnallista menoa ei voi selittää ilman ideologian yksityiskohtien huolellista analyysia. Ulkopolitiikasta perhepolitiikkaan, tieteestä urheiluun, kaikissa asioissa oli vahvasti ideologinen ulottuvuus.

Ideologia ajatellaan monesti jonkinlaisena jättimäisenä masiinana, joka väen väkisin jysäytetään ihmisten toimintaa määrittelemään. Mikään yhteiskunta ei kuitenkaan perustu vain ulkoiseen paktoon. Tässä mielessä sosiologi Émile Durkheimin pyhää koskevat ajatukset ovat olennaisia, kun pohditaan yhteiskunnan ideologista konstituutiota. Ne tuovat esiin ideologian yhteyden traditioon, kulttuuriin ja yhteisöllisyyteen. Pyhäksi koetut voimat panevat ihmiset uhrautumaan ja omistautumaan. Vallankumouksen tuoksinnassa voi taviksesta sukeutua niin sankari kuin pyöveli.

Slovenialainen filosofi Slavoj Žižek puolestaan korostaa ideologian yhteyttä fantasiaan. Ideologian tarjoama kuvitelma selittää yhteiskunnan epätäydellisyyden. Samalla se lupaa ja tarjoaa nautintoa ja määrittelee juuri sinut tai minut subjektiksi: ”Tunnusta syntisi”, ”Liity puolueeseen”,

”Lähde rakentamaan sosialismia”. Juuri tällainen yksinkertainen käsky vie mukanaan. Syntien tunnustaminen lupaa helpotusta syyllisyyden tunnoista, puolueeseen liittyminen kollektiivista toimintaa ja sosialismin rakentaminen tarjoaa historiallisen tehtävän. ”Kommunismi nielaisee sinut äkkiä”, varoittelivat huolestuneet vanhemmat minun luokkakaveriani. Niin tietysti kävikin, melkein koko ikäpolvelle. Mielikuvitusta ja meininkiä ei puuttunut. Järki ja sydän pamppailivat samaan tahtiin.

Žižek on oikeilla jäljillä korostaessaan ideologian yhteyttä mielikuvituksen ja mielihalujen todellisuuteen. Lacanin psykoanalyysin virittämässä ideologikritiikissään hän kuitenkin kadottaa näkyvistä toisen puolen, joka on ideologian tutkimuksen ja kritiikin kannalta aivan yhtä olennainen. Ihmisten uskomuksilla on todellisia vaikutuksia ja ideologioiden merkitystä on arvioitava nimenomaan suhteessa inhimillisiin käytäntöihin. Žižek tosin toteaa, että meidän tulee analysoida ennemmin sitä, mitä ihmiset tekevät, kuin heidän tietojaan tai kuvitelmiaan sinänsä. Hän ei kiinnitä huomiota siihen, että ihmisten toiminta ei ole vain rituaalien noudattamista. Se on tavoitteellista toimintaa, jolla on aina sekä tarkoitettuja että ei-tarkoitettuja tuloksia. Kun todellinen historia katoaa kuvasta, Žižekin filosofian suuri perspektiivi palautuu luokkataistelun kaiken kattavaan todellisuuteen. Tämän luokkataistelun käsitteeseen todelliset yhteiskuntaluokat, niiden elämänotot, ristiriidat

ja kompromissit eivät vaikuta millään tavoin. Toisin sanoen Žižekin ideologiakriittinen projekti muuttuu itse hyvin abstraktiksi ideologiaksi.

Mitä näiden ideologiaa koskevien yleisten pohdintojen jälkeen on sanottava Venäjistä? Ensinnäkin ideologiaa koskeva tutkimus on osattava yhdistää traditioon ja kulttuurin perusmuotoihin. Bolshevikit olivat omaksuneet marxismin lännestä, mutta heidän kulttuurinsa oli läpikotaisin venäläinen. Toiseksi, on aivan olennaista, että bolshevikkien suuri kertomus ei ollut vain sanahelinää tai ortodoksisten rituaalien korvaamista uusilla. Sen perustalta maailmaa todella muutettiin. Kaikki muutokset eivät vain olleet sellaisia, joita oli tavoiteltu. Kolmas ideologian ymmärtämisen kannalta olennainen käsite onkin tabu, negatiivinen pyhä, josta on vaiettava.

Usko edistykseen ei ole mitenkään erityisesti venäläistä. Mutta venäläistä oli se, että valinta edistyksen puolesta nähtiin yksinkertaisena moraalisenä valintana, jonka vastustajista voitiin tehdä selvää. Venäläistä oli se, että toiminnan ei-tarkoitettuista tuloksista ei voinut puhua, koska ne eivät sopineet selkeään kahtiajakoon. Ajatus tieteen ja uskonnon maailmojen erilaisuudesta ja yhteensovittamisen hankaluudesta on jatkuvasti esillä myös läntisessä maailmassa. Mutta venäläistä on ajatus, että uskonto pyyhkäistäisiin kokonaan maan päältä. Kommunistisen Venäjän suuren kertomuksen ytimessä on juuri se jyrkkä dualismi, josta Juri Lotman kirjoitti.

Venäjän modernisoitumisen ymmärtämisen kannalta on olennaista, että bolshevikkien Venäjä todella edistyi monella tavalla. Maa teollistui ja kaupungistui, ihmiset oppivat lukemaan, käyttämään kelloa ja nenäliinaa, noudattamaan aikatauluja ja toimimaan suurissa organisaatioissa. Myös tieteen pyhyys oli todellinen yhteiskunnallinen ilmiö. Valtavat tiedeinstituutiot rakennettiin erilaisille luonnontieteiden aloille. Usko edistykseen ja tieteeseen oli yhtä todellista kuin puolueen valtajärjestelmä.

Mutta samanaikaisesti toiminnalla oli myös ei-tarkoitettuja tuloksia. Edistyksen ohella saatiin aikaan kaaosta. Maaseudun kollektivisoinnin

yhteydessä tuhottiin niin tuotantovälineitä kuin ihmisiäkin. Teollisuus kärsi jatkuvasti pullonkauloista. Suunnitelmatalous ei kyennyt vastaamaan ihmisten kehittyviin tarpeisiin. Työväenluokka oli suuri ja virallisesti hallitseva luokka, vaikka todellisuudessa valtaa käytti puolue-eliitti eli nomenklatura. Henkilökohtaiset verkostot korvasivat viralliset instituutiot arkisten asioiden hoitamisessa. Nämä asiat olivat bolshevikkien projektin ei-tarkoitettuja tuloksia.

Tietysti myös lännessä on saatu aikaan kaikenlaisia ei-tarkoitettuja tuloksia politiikan toteuttamisessa. *Collateral damage* on termi, jota amerikkalaiset käyttävät Irakin sodan yhteydessä. Kauhukuva liittyy siihen, että ”oheisvahingot” alkavat olla merkityksellisempiä kuin sotilaallisten operaatioiden varsinaiset tavoitteet. Ei-tarkoitettut tulokset voivat myös institutionalisoitua. Esimerkiksi terrorismi on suurelta osin ymmärrettävissä kylmän sodan ei-tarkoitetuksi tulokseksi. Tukihan Yhdysvallat aikoinaan Afganistanin talebanien taistelua Neuvostojoukkoja vastaan.

Tällaisten asioiden käsittely on hankalaa kaikissa poliittisissa järjestelmissä. Mutta Neuvostoliiton erityispiirre oli nimenomaan ei-tarkoitettujen tulosten muodostuminen tabuiksi. Kaaoksesta ei voinut puhua julkisesti. NKVD oli vielä kauhistuttavampi tabu kuin nomenklatura. Tieteellisesti ohjattu yhteiskunta käsitteli itse asiassa epäonnistumisia ja vastoinkäymisiä kansanuskonnon hengessä: kaikkialla vaanivat erilaiset demonit.

Oliko ideologialla siis merkitystä? Epäilemättä oli, mutta ei sillä tavoin yksinkertaisesti, että ideologian sanat ja teot olisivat vastanneet toisiaan. Ideologia vaikuttaa ennen kaikkea yhteiskunnan makrorakenteiden kautta. Josakin mielessä nämä makrorakenteet ja niiden mekanismit ovat kaikkialla, oli kysymys sitten metsäteollisuudesta tai yleisurheilusta. Siksi tällaisen yhteiskuntateoreettisen käsitteellistämisen merkitys on ennen kaikkea metodologinen. Sen tulisi auttaa asettamaan kysymykset aiempaa täsmällisemmin.

Tämä näkökulma avaa mahdollisuuden myös

ideologiakritiikkiin, joka on historiallisesti konkreettista. Tässä mielessä neuvostoideologian kritiikki avautuu toisaalta kulttuuristen merkitysten jyrkän dualismin ja toisaalta toiminnan ei-tarkoitettujen tulosten kautta. Ehkä meidän pitäisi myös kysyä, miten todellisuuden jyrkkä kahtiajako vaikutti kylmän sodan toiseen osapuoleen. Joka tapauksessa idäntutkimuksessa pitäisi paneutua transition kauden kulttuurisiin perusmuotoihin ja toiminnan ei-tarkoitettuihin tuloksiin.

M a r k k u K i v i n e n

Kirjoittaja on Aleksanteri-instituutin johtaja.

TUORETTA IDÄNTUTKIMUSTA

Ed. by Maria Lähteenmäki *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations.*
♦ 270 s. 25 €.

Ed. by Natalia Baschmakoff, Paul Fryer and Mari Ristolainen *Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet Life in Discourse and Practice*
♦ 169 s. Kuvia. 20 €.

Minna Piipponen *Metsäsektorin ja resurssiyhdyskuntien rakennemuutos 1990-luvun Lähi-Venäjällä*
♦ 112 s. + neljä aiemmin julkaistua artikkelia. 26 €

Ilmari Larjavaara *Funktionaalinen transitoteoria: Hallinto, oikeusjärjestys ja instituutiot Venäjällä.*
♦ 258 s. 26 €.

Elina Kahla *Life as Exploit: Representations of Twentieth-Century Saintly Women in Russia* ♦ 308 s. Kuvallite 29 €

Ed. by David Dusseault *The Dynamics of Energy in the Eurasian Context* ♦ 158 s. 20 €

Ed. by David Dusseault *The CIS: Form or Substance*
♦ 317 s. 25 €

Antti Karppinen *The Hammer, Sickle, and Star: Following the Idea of Russia* ♦ 265 s. 29 €

Aili Aarelaid-Tart *Cultural Trauma and Life Stories*
♦ 340 s. 29 €

Toim. Kristiina Kalleinen *Venäjä ja Suomi: Juhlakirja professori Timo Vihavaiselle 9.5.2007*
♦ 240 s. 28 €

Toim. Jouko Nikula *Katse Venäjään – suomalaisen Venäjä-tutkimuksen antologia* ♦ 571 s. 29 €

Tilaukset: Aleksanteri-instituutti, PL 42, 00014 Helsingin yliopisto
puh. (09) 191 24175 ♦ kikumora-publications@helsinki.fi ♦ www.kikumora-publications.com

K I K I M O R A P U B L I C A T I O N S

